

१९६४

हिंदुस्तान

३७९०

(1)

हैं पुस्तक रत्नामिरी येथे

जनार्दन हरि आठल्ये यांणी आपले जगन्मित्र
छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केले.

मितीआश्विनशुद्ध २३ के १७९८ धातृनामसंवत्सरे

(2)

व्यांनोअंकितोद्यापितस्मादज्ञाधीनंरत्नमुच्छिन्निमीयात् । संधायैवंवापटो
 पावहकृष्णयाजिप्रोक्त्याशोधनेसंप्रवृत्तः । आकाशोपावहासमेतोनिवंधेक्षम्यं
 सुज्ञैःशर्मणावालएव । महेशभट्टरचितेस्मार्तकर्मनिदर्शके । ग्रंथेहिरण्यके
 शीयविप्राणांसत्रिकांडके । प्रयेषगरत्नाभिधयाख्यातेसंस्कारकांडकं । बहूपयो
 गंसंशोध्ययथामतिमयाबुधाः । आठत्वेइत्युपावेभ्योहरिजेभ्योनिवेदितं ।
 जनार्दनाख्यमित्रेभ्योराजच्छ्रीभ्योंकनायतत् । ग्रंथेत्रसौत्रमंत्राणांव्याख्या
 नानुपलंभनात् । क्वचिद्संदिग्धाशेष्टत्प्रत्यंतरदृशास्थितं ॥ ॥
 धातर्थव्येधातृतिथौ२शकेष्ट्रांकाद्विभू३७९८न्मिते । कुजे३केभे१३जगन्मित्रें
 कितोयंकीलजाक्षरैः॥१॥

(B)

(4)

(5)

श्रीगणेशायनमः ॥ अथैवैशं पायनमहे
 शभट्टकते हिरण्यकेशीयस्मार्तकर्मणां
 प्रयोगे प्रथमेसंस्कारप्रकरणे सूचीपत्रं.

- १ मंगलाचरणं
- २ गर्भाधानादिपोडशकमाणि
- ३ गर्भाधानकालः
- ४ देशकालादिस्मरणं
- ५ गणपतिपूजनं
- ६ पुण्याहवाचनविधिः
- ७ तत्रकर्मविशेषेवौधायनोक्तापुण्याहदेवताः
- ८ पुण्याहवाचनप्रयोगः

- १० आचारप्रातं वस्त्रादिदानं
- ११ अथमातृकापूजा
- १२ अथनांदीश्राद्धं
- १३ नांदीश्राद्धेसंक्षेपतो जीवत्पितृकर्तविर्णयः
- १४ गर्भाधानमंत्राः (रुद्रुपावहयनादि)
- १५ अथपुंसवनप्रयोगः
- १६ तत्रहोमेस्थंडिलकरणाद्यग्निमुखमाघारपक्षेण
- २४ अथत्रिवृद्धन्नहोमप्रयोगः सनि०
- २५ तत्रदेवपवित्रसंस्कारः
- २५ पुंसवनकृत्यं (दधिद्रप्तादिप्रा०)

(6)

म०भ०

॥१॥

२६ अथगर्भस्वावेस्तंभनविधिः

२६ अथसीमंतोन्नयनप्रयोगः

२७ अथपुंसवनसीमंतयोस्तंत्रप्रयोग०

२७ अथक्षिप्रप्रसवविधिः

२७ अथजातकर्मप्रयोगः

२८ जरायुभागस्तिष्ठतिचेत्तदुपायः

२८ शङ्खमर्कादिरक्षोगणेभ्यौरक्षा

२९ अथमेधाजननादि

३० पृष्ठीपूजा

३१ अथनामकरणं

३४ अथप्रवासादागतेपुत्रेपितरिवापु
त्रदर्शनेपितुनैमित्तिकंकर्म

३५ अथायुर्वर्धापनप्रयोगः

३५ अथशिशोःपर्यकारोपणं

३६ अथदुग्धपानं

३६ अथकर्णवेधः

३६ अथसूर्यवलोकनंनिष्कमण्च

३७ अथोपवेशनं

३७ अथान्नप्राशनप्रयोगः

३८ अथचूडाकरणप्रयोगः

४० अथगर्भाधानाद्यंतरितसंस्कारा
णप्रयोगःसनिर्णयः

४३ अथोपनयनं

४३ मंडपदेवताप्रतिष्ठादि

अनु०

॥१॥

(6A)

- ४९ ब्रह्मचर्याश्रमव्रतग्रहणं
५० सावित्रीग्रहणांतंश्यहव्रतं
५२ अथमध्यान्हसंध्या
५५ अथसायंसंध्या
५६ अथप्रातःसंध्या
५७ अथसायंसंध्योन्नरमग्निकार्यं
५८ अथभोजनविधिः
५८ चतुर्थदिवसेत्रिवृद्धन्होमंपुण्याह
वाचनं च
५९ त्र्यहव्रतविसर्गः
५९ स्थापितदेवतानामुत्थापनं
६० अथब्रह्मचार्यग्निनाशप्रायश्चित्तं

- ६० अथचतुर्वेदव्रतप्रयोगः
६१ अथवेदव्रतोपाकरणप्रयोगः
६४ अथवेदव्रतोत्सर्जनप्रयोगः
६५ अथशुक्रियव्रतं
६६ शुक्रियव्रतोत्सर्जनप्रयोगः
६६ अथगोदानप्रयोगः
६७ अथब्रह्मचारिणोवेदव्रतातिरिक्त
साधारणव्रतलोपेप्रायश्चित्तंवौधा
यनोक्तं
६९ वेदव्रतानांकालातिक्रमप्रायश्चि
त्तंवौधायनोक्तं
६९ अथसमावर्तनप्रयोगः

(५)

म०भ०

॥२॥

७४ अथमधुपर्कः

७६ अथविवाहप्रयोगः

७८ कन्यावरणं

७८ वागदानं

८० तैलहरिद्रारोपणं. मंडपवेदिकाक
रणं च

८० विवाहपूर्वदिनकृत्यं

८१ वरस्यवधूगृहगमनं

८१ मधुपर्कपूजा

८१ गौरीहरपूजनादि

८१ अंतःपटधारणादि

८२ कन्यादानं

८३ वरायदानानि

८४ अभिषेकः

८४ सूत्रवेष्टनंतद्वंधनं च

८५ अक्षतारोपणं

८६ तिलककरणं. मालावंधनं. अष्टपु
त्रीसंज्ञकवस्त्रदानं. मांगल्यतंतुवं
धनं. अलंकारादिभिर्वधूभूषणं. ग
णपतिपूजनं. तद्वस्त्रप्रतिवंधनं. उ
चरीयांतवंधनं. आशीर्दानं. महा
लक्ष्म्यादिपूजनं. विवाहव्रतसंक
ल्पः. सुवासिनीभ्योवायनदानं.
द्विजैराशीर्दानं च

अनु०

॥२॥

(7A)

८७ अथविवाहहोमः

९० अथगृहप्रवेशः

९२ गृहप्रवेशस्थालीपाकप्रयोगः (आ
पूर्विकपक्षेण)

९३ अथौपासनहोमः

९४ वधूवरयोग्निरात्रव्रतं

९५ अथाशौचेहोमविधिः
९५ चतुर्थदिवसेएरिणीपूजनं

९६ अथचतुर्थक्रिम्

९८ अथदेवकौत्थापनमंडपोद्वासन
विधिः

९८ अथद्विभार्यस्याग्निसंसर्गविधिः

१०० अथान्वारंभणीयस्थालीपाकः

१०१ अथदर्शपूर्णमासस्थालीपाकप्र
योगः

१०१ अथाग्रयणस्थालीपाकः

१०३ अथपुनराधानप्रयोगः

१०३ अथाग्निनाशेप्रायश्चित्तंपुनःसं
धानं च

१०६ अथसभार्यस्यप्रवासविधिः

१०६ अथसमारोपःप्रत्यवरोहश्च

१०७ अथांतरितस्थालीपाकानांतंत्रप्र
योगः

१०७ अथवेदोपाकरणप्रयोगः

(४)

म०भ०

॥३॥

११०अथवेदोत्सर्जनप्रयोगः

११६अथवेदपारायणोपाकरणप्रयोगो

११९अथवेदपारायणोत्सर्जनप्रयोगः

१२०अथनित्यस्नानतर्पणप्रयोगः

१२१पितृतर्पणेपितृक्रमः

१२२अथयज्ञोपवीतविधिः

१२२यज्ञोपवीतसंस्कारः

१२३प्रमादायज्ञोपवीतेगतेप्रायश्चित्तं

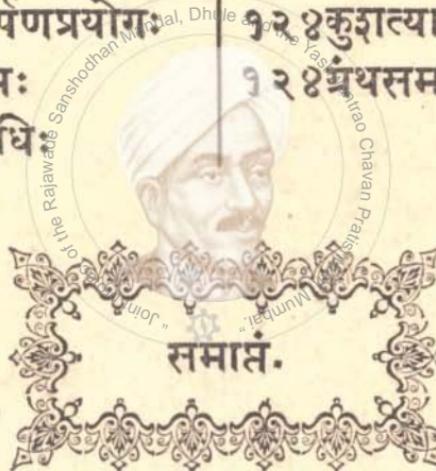
१२३अथकुशाविधिः

१२४कुशत्यागादि

१२४श्वसमातेर्मगलाचरणं

अनु०

॥३॥

(9)

श्रीगिणेशायनमः ॥ महेशभट्टकृतप्र
योगरत्नस्यशुद्धिपत्रं ॥

प.	पृ.	ओ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
९	२	४	यास्वयं	याःस्वयं
१३	१	३	स्वयंचेते	स्वयंचते
१९	२	१०	प्सरस	प्सरसः
१८	१	६	वैक्ष	व्रैक्ष
१९	२	४	चिज्ञाना	विज्ञाना
२३	२	९	मार्ज्जियंतां	मार्ज्जियतां
२९	१	११	तुष्णीं	तूष्णीं
२८	१	१	अप	अपे
२८	२	३	प्प	प्प
२८	२	३	संल्प्य	संकल्प्य
२९	२	३	{ क्षत्रीयैत्वा निर्क्षयै	{ क्षेत्रीयैत्वानि क्षेत्रै

३९	२	९	ब्राह्मणो	ब्रह्मणो
३९	२	१०	ब्रह	बृह
४०	१	१०	दभिणां	दक्षिणां
४०	२	११	ल्प	ल्प्य
४१		९	न्नाच्च	नाच्च
४३		४	पवां	पलवां
४५		३	तुष्णीं	तूष्णीं
४७		७	दतः	दतः
४८	१	११	शमन्	शर्मन्
४८	२	६	वरेण्यः	वरेण्यः
४८	२	८	सति	स्वस्ति
५०	१	१०	रोधि	रोधि
५०	१	१०	सुर्ये	सूर्ये
५०	२	९	मदाय	मादाय

(१०)

म०भ०

॥११॥

प.	पृ.	ओ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६१	२	७	ही	हि
६१	२	८	हिसुव	हिसुव
६१	२	९	हिधियो	हिधियो
६२	२	३	संल्प्या	संकल्प्या
६३	१	१	संम्रा	सम्रा
६४	१	१२	न्यसे	न्यसे
६४	१	१२	भः	भः
६४	२	१०	छदार्थि	छदार्थि
६५	२	९	प्रत्युद्	प्रयुद्
६५	१	२	नात्‌सर्व	नात्‌सर्व
६५	१	३	हांतस्त्रिवृ	हांतत्रिवृ
६६	१	८	तोक्ता	नोक्ता
६२	२	७	प्सां	प्सां
६२	२	११	साहा	स्वाहा

प.	पृ.	ओ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६३	२	७	सरस्य	सरस्य
६३	२	८	साहा	स्वाहा
६४	१	१	हूत्वा	हुत्वा
६४	१	११	प्रणा	प्राणा
६४	१	१२	नेयोर	नयोरे
६५	१	४	संकीर्य	संकीर्य
६५	१	४	ग्रह	गृह
६५	१	१	वज्रेण्यम्यु	वज्रेणाम्यु
६५	१	१	पद्यायै	पद्यायै
६८	२	७	प्राङ्मु	प्रसङ्गमु
६८	२	३	जेष्ठा	ज्येष्ठा
८४	१	७	रूल	रूल
८४	१	१२	जीवंपु	जीवंतुपु
८९	१	४	अमुह	अमोह

श०प०

॥११॥

(५०)

प.	पृ.	ओ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	प.	पृ.	ओ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
९९	२	३	इवा	इव	९८	१	१०	देका	देशका
९२	२	२	प्राणा	माणा	९९	२	७	सीत्व	सीच्च
९२	२	९	रिमुद्य	रिसमुद्य	१००	१	१०	ससित्	समित्
९३	२	३	र्याः	र्यः	१००	२	४	तिस्तु	तिःस्तु
९४	२	१	मुर्धा	मध्ना	१०२	२	१	संयत्स	संवत्स
९४	२	६	नमंत्र	नमंत्र	१०२	२	८	ष्टृत	ष्टृत
९४	२	९	चरि	करि	१०६	३	७	सीत्व	सीच्च
९५	२	३	पकानैः	पकानैः	१०६	३	६	मित्व	मिच्च
९६	१	२	यच्छ	यच्छ	१०६	२	१२	तिस्तु	तिःस्तु
९७	१	१	मुर्धि	मूर्धि	१०६	१	९	धेय	धान
९७	१	६	रात्त	रात	१०६	२	१२	सीत्व	सीच्च
९७	२	४	भूवो	भुवो	१०७	१	८	कृतेति	कृतेइति
९७	२	७	सपाध्य	समाध्य	१०९	१	३	नादी	नांदी
९८	१	९	मुख्वं	मुखं	११०	१	८	स्वगर	स्वगुर

(11)

म०भ०

॥२॥

प.	पृ.	ओ.	अगुद्ध.	शुद्ध.
११०	१	११	चासरा	चासुरा
११२	२	२	इथ	ईथ
११४	१	१	रःस्वन	रस्वन
११४	१	९	कुवा	कुत्वा
११४	१	१२	अदित्सं	आदित्सं

समाप्तं.

श०प०

प.	पृ.	ओ.	अगुद्ध.	शुद्ध.
११४	२	९	रत	रत
१२०	१	११	काड	कांड
१२३	१	८	ज्ञाने	ज्ञानं
१२४	१	१२	काशास्युः	काशाःस्युः

॥२॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ ओम् ॥
 प्रणम्यगोपालमनंतमाद्यनेत्रांचलानंदितगोपवृद्धं ॥ स्मार्तप्रयोगंविदधातिय
 त्वाद्विरण्यकेशीयविधौमहेशः ॥१॥ सत्याषाढमुनिंवंदेस्वर्णकेशसमन्वितं ॥
 योनुष्ठेयपदार्थानांकमकल्पमकल्पयत् ॥२॥ यत्कृतांवेदवहृत्तिमाद्रियंतेविप
 श्रितः ॥ मातृदत्तश्चिरंजीयाहृत्तिरुपेणतत्ववित् ॥३॥ ॥ अथसंस्कारशांति
 श्राद्धाख्यप्रकरणत्रयेणहिरण्यकेशीयस्मार्तकर्मणांप्रयोगेभिर्धीयते ॥ तत्राद्ये
 संस्कारप्रकरणेगर्भाधानादयःसंस्काराः । द्वितीयेशांतिप्रकरणेवास्तुशमनाद
 यःशांतयः । तृतीयेश्राद्धप्रकरणेमासिकश्राद्धादिश्राद्धानिचोच्यन्ते । तत्रप्रथ
 मेसंस्कारप्रकरणेषोडशकर्मणांप्रयोगात्त्वयन्ते ॥ तानिच ॥ गर्भाधानपुंसव
 नसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मान्नप्राशनचौलोपनयनवेदव्रतचतुष्टयगोदा
 नसमावर्त्तनविवाहपितृमेधाख्यानि । तत्रसंस्कारेषुगर्भाधानसंस्कारस्यप्राथ
 म्यादनुष्ठानसौकर्यार्थंचसौत्रक्रममुत्सृज्यगर्भाधानादिकमेणसंस्काराणांप्रयो

(13)

म०भ०

॥१॥

गाउच्यंते । पितृमेधप्रयोगः श्राद्धप्रकरणेव क्ष्यते । गर्भाधानाद्युपनयनादर्वा
 क्तनानां संस्काराणां अत्यगतौ प्रायश्चित्तेनापि चरिता र्थत्वं । उपनयनादिसं
 स्काराणां कालातिक्रमेस तितत्त्वालातिक्रमप्रायश्चित्तं कृत्वा पितृउपनयनादयः
 संस्कारास्त्ववश्यं कर्तव्याइत्यभिप्रायेण उपनयनमुखेनैव संस्काराणामात्रानं
 कृतं सत्रकृता । एव मेवोपनयनमारभ्यमौतमसूत्रं । तत्र हरदत्तव्यास्या । अ
 त्यगतौ गर्भाधानादिसंस्कारलोपप्रायश्चित्तं कृत्वा एष्युपनयनं भवति । उपन
 यनं विनातदुन्तरेसंस्कारानभवंतीत्यभिप्रायेणोपनयनमुखेन सूत्रितमाचार्येण
 ति ॥ ॥ अथ गर्भाधानप्रयोगः ॥ ॥ रजोदर्शनेस तिस्त्रीत्रिरात्रं स्नानं तैलेना
 भ्यं जनं कंकता दिनाशिरसि लेखनं कर्जजलादिनाचक्षुषोरं जनं दंतधावनं नखनि
 कुंतनं रज्जुकरणं अंजल्यादिनाजलपानमित्येव मादीनिनकुर्यात् । रजोदर्श
 नात्पोडशादिनानिक्रतुः । तन्मध्ये आद्यरात्रियं संक्रान्त्यमावास्याव्यतीपा
 तैकादशीक्षयाहमधामूलादिकंचविहाय दंपत्योश्चंद्रानुकूल्येचतुर्थेवि हितत्वाच्च

फणी

॥१॥

(138)

तुर्धादियुग्मदिवसेगर्भाधानंकार्ये । कर्त्तमुस्त्रातःकृतमांगलिकःस्वलंकृतोव
 स्वाच्छादितेषीठेप्राल्बुखउपविश्यस्त्रातास्वच्छवस्वकृतपरिधानांभूषणमाल्या-
 नुलेपनैरलंकृतांप्रथमंशिष्टब्राह्मणकृतसंभाषांभार्यांस्वदक्षिणतउपवेश्याचम्य
 प्राणानायम्य ॥ अँसुमुखश्रैकदंतश्रकपिलोगजकर्णकः । लंबोदरश्वविकटो
 विघ्ननाशोगजाननः । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षोभालचंद्रोगणाधिपः । द्वादशैता
 निनामानियःपठेचृणुयाद्वपि । विद्यारंभेविवाहेचप्रवेशेनिर्गमेतथा । संग्रा-
 मेसंकटेचैवविघ्नस्तस्यनजायते । शुक्रावरधरंदेवंशशिवर्णचतुर्भुजं । प्रसन्न
 वदनंध्यायेसर्वविघ्नोपशांतयै । इत्यादिमंगलश्लोकान्पठित्वा । सावित्रीक
 मलासनाभ्यांनमः । लक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः । उमामहेश्वराभ्यांनमः ।
 शचीपुरंदराभ्यांनमः । मातापितृभ्यांनमः । इष्टदेवताभ्योनमः । कुलदेव
 ताभ्योनमः । ग्रामदेवताभ्योनमः । वास्तुदेवताभ्योनमः । सर्वेभ्योदेवे
 भ्यःसर्वेभ्योब्राह्मणेभ्योनमोनमः । विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः । श्रीमद्भगवतोमहापु

(14)

म०भ०

॥२॥

रुषस्यविष्णोराज्ञायाप्रवर्तमानस्यविष्णोरचिंत्यामितवीर्यस्यशक्तयाध्रियमा
 णयोब्रह्मांडखंडयोर्मध्येभूमंडलेजंबूद्धीपेभरतवर्षेआर्यावैत्कदेशोअविमुक्तवा
 राणसीक्षेत्रेआनंदवनेगौरीमुखेत्रिकंटकविराजितेकुमारिकाक्षेत्रेभागीरथ्याःप
 श्विमेतीरेअद्यब्रह्मणोद्वितीयेपरार्थैविष्णपदेश्रीश्वेतवराहकल्पैवस्वतमन्वं
 तरेअष्टाविंशतितमयुगचतुष्कांतिमेकल्पियुगेप्रथमचरणेवौद्वावतारेविकमश
 केअमुकेसंवत्सरेअयनेक्रतैमासिपक्षेत्तिथावासरेनक्षत्रेयोगेकरणे ५मुकस्थेचं
 द्रेसूर्येदेवगुरौशेषेषुयहेषुयथास्थानस्थितेषुसत्सुएवंगुणविशेषणविशिष्टायांशु
 भतिथौपुण्यतिथौवेतिपाठेनविविकौदशकालौसंकीर्त्य।ममअस्यांभार्यायांप्र
 तिगर्भसंस्कारातिशयद्वाराअस्यांजनिष्यमाणगर्भाणांवीजगर्भसमुद्भवेनोनि
 वर्हणद्वाराक्षेत्रसंस्कारद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगर्भाधानारूपंकर्मकरिष्ये।त
 दंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदी आद्वंचकारिष्येइतिसंक
 ल्प्य।गणपतिंपूजयेत्।प्रणवंमंत्रादौसर्वत्रपठेत्।ॐगणानांत्वागणपतिःहवा

॥२॥

(14A)

महेकविंकरीनामुपमश्रवस्तमं । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतआनः शृण्वन्नूति
 भिः सीदसादनं । इतिमंत्रेणगणपतयेनमइतिनाममंत्रेणवा ॥१॥ वाहनासनपा
 द्याध्याचमनस्तानवस्त्रगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतां वूलद क्षिणानमस्काराइ
 तिषोडशोपचारैः गंधपुष्पधूपदीपनैवद्यानीतिपंचोपचारैर्वागणपतिं संपूज्य पु
 ष्पां जलिं दत्वा । वक्तुं डमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ । निर्विघ्नं कुरुमेदेवसर्व
 कार्येषु सर्वदा । इतिप्रार्थनाकार्या । इतिगणपतिपूजा ॥ ॥ अथ पुण्याहवाच
 नप्रयोगः ॥ ॥ तत्र गर्भाधानादिसर्वकर्मसु आदावंते चकेषु चित्पुण्याहवाच ननं वि
 हितं ब्राह्मणानन्नेन परि विष्णुपुण्याह ॥ स्वस्त्ययनम् द्विमितिवाच यित्वा इत्या
 दिनासूत्रकृता । तत्र देवताकांक्षायां शास्त्रां तराकादेवताउच्यन्ते । गर्भाधान
 स्यादावंते च ब्रह्मा । पुंसवनस्योभयत्र प्रजापतिः । सीमंतस्योभयत्र धाता ।
 जातकर्मण्युभयत्रमृत्युः । नामकरणस्यादौ सविता अंते प्रजापतिः । आयुर्व
 र्धापनस्योभयत्रामिरायुष्मान् । अन्नप्राशनस्योभयत्र सविता । चौलस्यादौ

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००९ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com